

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла
Коцюбинського

ТЕОРІЯ МУЗИКИ
НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
для здобувачів СВО «бакалавр»

Вінниця - 2025

УДК 78.032/.034(100)(075.8)

DOI: [http://doi.org/10.31652/78.032/034\(100\)\(075.8\)-1-57](http://doi.org/10.31652/78.032/034(100)(075.8)-1-57)

Рекомендовано вченою радою факультету мистецтв і художньо-освітніх технологій Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол №10 від 09.04.2025 р.)

Теорія музики: Навчально-методичний посібник. Вінниця. 57 с. (2, 4 д.а.)

Посібник адресований здобувачам СВО бакалавр спеціальностей 025 Музичне мистецтво, 024 Хореографія, 014.13 Середня освіта (Музичне мистецтво). Знання з теорії музики є фундаментом підготовки здобувачів мистецьких спеціальностей. Навчально-методичний посібник має на меті задовольнити потребу у здобутті елементарних знань музичної мови. Він допоможе здобувачам аналізувати музику, розуміти засоби виразності, що використовують композитори у своїх творах.

Передмова

Музика відображає навколишню дійсність у звукових художніх образах. Це вид мистецтва, що здавна відіграє суттєву суспільну, культурно-виховну роль. Для повноцінного розуміння музики, засобів виразності, їх еволюційних змін необхідно володіти знаннями з теорії музики. Необхідність створення навчально-методичного посібника зумовлена узагальненням багаторічного досвіду роботи зі здобувачами ступеню вищої освіти «бакалавр» денної і заочної форми навчання. Він створений з метою допомогти здобувачам спеціальностей 025 Музичне мистецтво, 024 Хореографія, 014.13 Середня освіта (Музичне мистецтво), викладачам, усім, хто цікавиться музикою опанувати базові музично-теоретичні поняття, зрозуміти та використовувати їх, навчитися аналізувати музичні твори, дослідити особливості музичних жанрів та стилів.

У навчально-методичному посібнику розглядаються питання часової сторони музики (метру, ритму, темпу), музичної системи, ладу, інтервалів, акордів, динаміки. Зважаючи на особливості професійної підготовки здобувачів та потребі у розумінні виразових понять і явищ музики у контексті епох, доречним є їх вивчення у жанрово-стильовому контексті. З даною метою у навчально-методичному посібнику міститься матеріал, що висвітлює основні особливості музичних жанрів та стилів.

Теоретичний матеріал збагачує музичний, загальнокультурний досвід здобувачів освіти. Він дасть змогу аналізувати зв'язок змісту та форми творів, виразові можливості кожного елементу музичної мови та їх зв'язок і роль у формуванні цілісного музичного образу. Знання з теорії музики є фундаментом вивчення таких дисциплін як «Історії музики», «Сольфеджіо», «Гармонія», «Поліфонія», «Аналізу музичних творів», мистецтвознавчих, культурологічних дисциплін.

Зміст

Музика як вид мистецтва.....	5
Музичний звук.....	6
Система музичної нотації. Музичний стрій. Знаки альтерації.....	7
Тривалості.....	15
Метр. Розмір.....	18
Позначення звуків буквенною системою.....	20
Знаки скорочення письма.....	22
Лад. Тональність. Кварто-квінтове коло.....	23
Музичні інтервали.....	29
Акорд. Тризвук. Види тризвуків.....	33
Тризвуки в тональності.....	36
Септакорд. Види септакордів.....	38
Септакорди в тональності.....	41
Ладова альтерація. Хроматична гама.....	43
Транспозиція. Секвенція.....	45
Типи тонального розвитку. Відхилення. Модуляція.....	46
Музичний синтаксис.....	47
Жанр. Стиль.....	52
Список використаних джерел.....	55

Музика як вид мистецтва

Музика – один із найдавніших видів мистецтва. Вона є неповторним способом вираження ідей, емоцій, почуттів людини. Кожне мистецтво володіє власними виразовими засобами: живопис – фарбами, література – словом, хореографія – жестом. Історична еволюція музичного мистецтва пов'язана з основними етапами розвитку суспільства. Зміст музичного мистецтва охоплює різні аспекти. Зокрема, національний, культурний, історичний контекст, може виражати ідеї та концепції. Музика здатна викликати різний спектр емоцій у слухачів.

До функцій музичного мистецтва відносять:

- естетичну (естетична краса та насолода);
- соціальну (об'єднання соціальних груп);
- комунікативну (передача ідей);
- пізнавальну (вивчення нової інформації);
- емоційну (передача почуттів);
- духовно-катарсичну (очищення).

Художній задум музичних творів реалізується за допомогою засобів музичної виразності. До них належить мелодія, гармонія, ритм, лад, фактура і т.д. Мелодія вважають головним засобом музичної виразності. Однак, вона не може повноцінно розкритися без гармонії, ритму, ладу.

Залежно від призначення для того чи іншого способу виконання музика поділяється на інструментальну та вокальну. Подібно цьому музика як вид мистецтва може взаємодіяти з іншими його видами, такими як література, хореографія, образотворче мистецтво, драматична дія. Утворюються синтетичні мистецтва, що поєднують у собі, наприклад, музику та хореографію (балет), музику та театр (опера).

Музичний звук

Звук – це фізичне явище, що виникає від коливання пружного тіла (струни, мембрани, стовпу повітря, дерев'яної чи металічної пластини, голосових зв'язок і т. д.). Це коливання визначають звуковими хвилями. Звукові хвилі, які сприймаються органом чуття передають інформацію до головного мозку та органу слуху, який подразнюється.

Звуки поділяються на музичні та шумові. До шумових звуків належить свист, шипіння, стук, дзвін. Особливостями шумових звуків є: відсутність фіксованої висоти, гучність, тривалість, тембр. Шумові звуки не використовуються у музичному мистецтві або ж використовуються для досягнення тих чи інших ефектів у музичному творі.

Музичні звуки володіють фіксованою висотою, гучністю, тривалістю, тембром. Висота звуку залежить від швидкості коливання пружного тіла (чим швидше коливання, там більша гучність звуку). Коливання пружного тіла – 16 – 4500 герц. Також висота звуку залежить від товщини, довжини, натягнутості струни, матеріалу, з якого виготовлений інструмент.

Гучність звуку залежить від джерела звуку (чим ширше амплітуда коливання, тим гучніший звук), відстані, на якій знаходиться джерело звуку. Гучність вимірюється у децибелах. Максимальна гучність, яка сприймається людиною – 150 децибел.

Тривалість музичного звуку залежить від часу коливання пружного тіла. Усі музичні інструменти, людський голос є джерелом звуків різної тривалості.

Під тембром розуміють фарбу музичного звуку. Кожний музичний інструмент, людський голос володіє неповторним тембром. Він залежить від натуральних призвуків, якими володіє кожний музичний звук, конструкції інструменту, способу звуковидобування.

Система музичної нотації

Музична нотація – це система знаків, що використовується для запису музики. Впродовж історії розвитку музичного мистецтва система нотації змінювалась та вдосконалювалась.

У Стародавній Греції спостерігалась практика запису параметрів музики буквенними знаками. Зокрема, грецькі літери позначали висоту звуку.

Знаки візантійської нотації передавали рух звуків (поступовий рух, стрибки). До основних знаків належали апостроф (вниз), олігон (вгору), ісон (рівно). Також фіксувалась відносна тривалість: зі складів поетичного тексту створювались метричні формули (модуси).

Григоріанська нотація базувалась на позначенні висхідного та низхідного руху звуків невмами. Невми вказували лише напрямок руху мелодії. У якості вдосконалення невм, а точніше спроб точної фіксації звуків додавались буквенні позначення. Для зручності орієнтування додали одну червону горизонтальну лінію до звуку *f*, згодом було зверху додано жовту лінію для звуку *c*. Реформа Гвідо Аретинського дозволила записувати невми на лінійках нотного стану. Вчений додав ще дві лінії до двох існуючих (одну між ними, а іншу – в залежності від діапазону). Таким чином, утворився нотний стан. Також Гвідо Аретинський впровадив у практику сольмізаційні склади, які згодом отримали точне звуковоситне визначення та стали назвами семи основних звуків. Дана реформа мала важливе значення для подальшого розвитку музичного мистецтва та системи нотації.

Замість ключа використовувались літери. Окрім цього вдосконалювався запис ритму. Зокрема, мензуральна нотація передбачала поступове звільнення від модальних форм на користь ритмічних формул. Автором даної реформи був Франко Кельнський.

Приклад запису мелодії невмами

Мензуральна нотація (з лат. *mensura* – міра) дозволила фіксувати не тільки висоту звуку, але і його тривалість.

До кінця XIII століття використовувались такі тривалості нот:

Longa	Brevis	Semibrevis

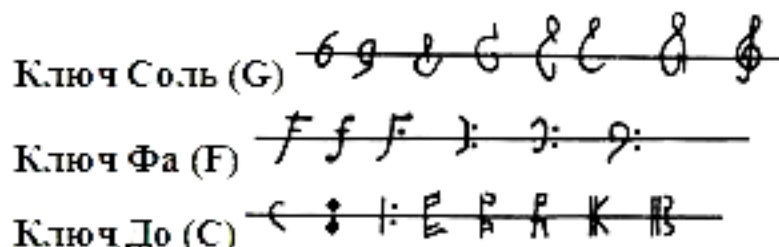
У XIV столітті були додані короткі тривалості. Важливою реформою доби Відродження стала заміни чорної ноти на білу. Це було пов'язано з книгодрукуванням.

Maxima		Minima	
Longa		Semiminima	
Brevis		Fuga	
Semibrevis		Semifuga	

Мензуральна нотація

В Україні була у XIII — початку XVII століття була впроваджена лінійно-мензуральна нотація. Графічні лінії, літери позначали глас, в якому виконувались піснеспіви. Київська нотація залишила запис чорної ноти.

Ключ – знак, який ставиться на початку нотного стану та позначає висоту нот певної октави. На початку кожного нотного стану ставиться ключ.

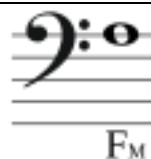
Протягом багатьох століть використовувались ключі трьох груп: ключі «соль», ключі «фа», ключі «до». Більш давніми є ключі «до». Їх створення було пов'язане з потребою у записі вокальної музики. Ключі «до» вказують на до першої октави. Ключі «до» використовуються для запису партій інструментів. Наприклад, альтовий ключ переважно використовується в написанні для альту. Для запису партії віолончелі використовують теноровий ключ (також басовий ключ).

Сопрановий	Меццо-сопрановий	Альтовий	Теноровий	Баритоновий

Ключі «соль» вказують на соль першої октави та бувають двох видів – скрипковий та старофранцузький.

Старофранцузький	Скрипковий

Ключі «фа» вказують на фа малої октави.

Басовий	Баритоновий	Басопрофундовий
		

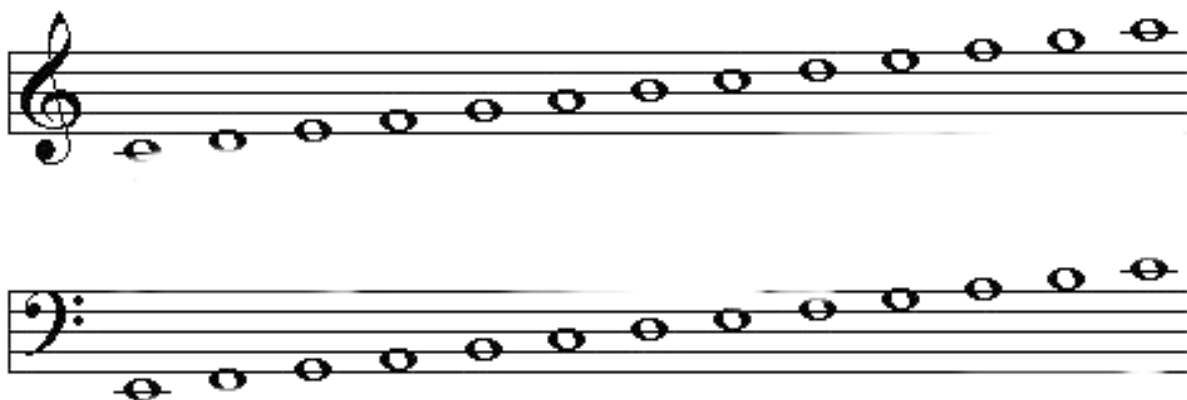
Сучасна система нотації представлена рядом звуків, що знаходяться між собою у сталих висотних положеннях. Звуки записуються на лінійках нотного стану. Складова система позначення звуків створена на основі перших складів шести стрічок середньовічного католицького гімну на честь св. Іоанна:

Текст гімну «Sancte Johannes»

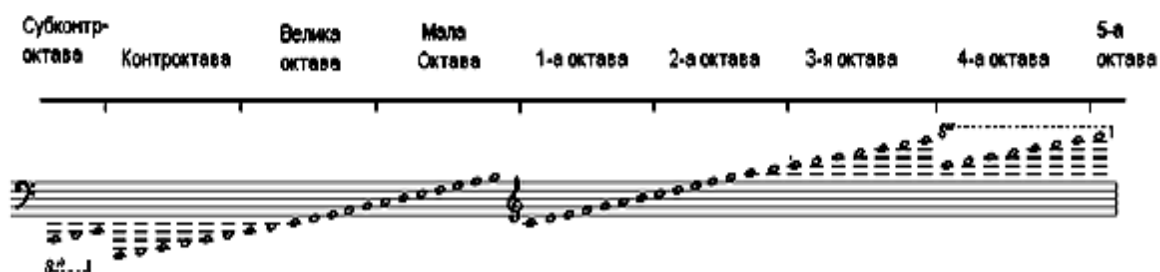
Діапазон музичних зразків IX-X століття обмежувався секстою. Тож, основним звукорядом був шестиступеневий звукоряд – гексахорд. Розширення діапазону звукоряду потребувало впровадження сьомого ступеня – сі. Склади називались сольмізаційними, так як нижній гексахорд розташовувався в межах звуків соль та мі. При сольмізації назва складів була умовною, абсолютна висота змінювалась. У XVII столітті відносна сольмізація вийшла з ужитку, кожний зі складів закріплювався за висотно визначеним звуком. У XV столітті було додано сьомий тон і склад сі. У другій половині XVII століття італійський теоретик Бонончіні замінив склад ut на склад до. Склади були фіксованими: кожен склад стосувався однієї певної висоти. «С» завжди було «до», незалежно від хроматичної зміни, «D» завжди було «ре» і так далі.

Нотний стан (нотоносець) – це п'ять горизонтальних ліній, пронумерованих знизу до верху. На ньому записуються ключі, ноти, знаки альтерації. Ноти представляють геометричну фігуру овальної форми, яка в залежності від тривалості може бути білою чи зафарбованою, зі штилем чи без.

Штиль – це знак, що записується біля ноти. Правило запису штилів: ноти, які нижче третьої лінійки записуються вгору з правого боку, ноти вище третьої лінійки записуються вниз зліва. Штиль біля ноти «сі» може записуватись двома способами.

Розташування звуків за звуковисотним принципом називається звукорядом, його кожний звук – ступенем. Проміжок від першого ступеня до восьмого (одноіменного) називається октавою. Кожна октава має свою назву.

Діапазон – притаманний тому чи іншому інструменту чи людському голосу обсяг звуків. Діапазон залежить від можливостей інструменту чи людського голосу.

Регістр – це величина, що є частиною діапазону та володіє певним колоритом звучання. У музичному діапазоні налічуються три регістри: низький (звуки субконтр, контр, великої октави), середній (звуки малої, першої, другої октави), високий (звуки третьої, четвертої, п'ятої октави).

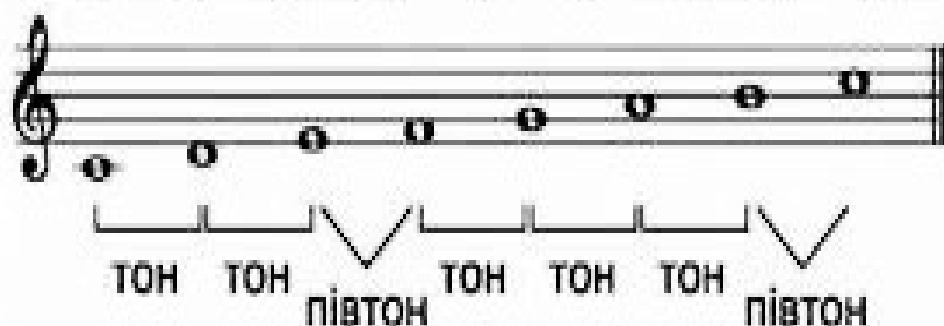
Співвідношення висоти звуків музичної системи називається музичним строем. В сучасній музичній системі кожна октава ділиться на дванадцять рівних частин – півтонів. Такий музичний стрій має назву темперований. До утвердження темперованого строю, який став основою сучасної музики, використовувались і інші строї. Наприклад, у період, коли переважала одноголосна музика, велике значення займав піфагорів стрій. Інструменти налаштовувались декількома ходами на квінту чи октаву. Стрій, який був започаткований Піфагором, передбачав чистоту квінт, але великі секунди та терції в піфагорійському ладі більші, ніж їхні рівнотемперовані аналоги, тоді як мінорні секунди і терції менші.

З розвитком багатоголосся піфагорів стрій початково втрачав свою актуальність. Це було пов'язано з терцієвою будовою співзвуч та відповідно труднощами в налаштуванні інструментів. На зміну піфагоровому строю прийшов чистий стрій, в якому акустично досконалыми вважались великі терції. Однак і він не міг задовільнити потреби музикантів повністю. До 1650 року існував ряд нерівномірнотемперованих строїв, які відповідали потребам для гри на музичних інструментах в різних тональностях. Відомою є система нетемперованого строю А. Веркмейстера, яка використовувалась при грі на органі. «Добре темперований клавір» Й. С. Баха створений з урахуванням особливостей темперованого строю. Рівна температура ділить октаву на 12 рівних півтонів. Темперований стрій відповідав потребам струнних інструментів. У музиці XVIII-XIX століття рівна температура є стандартною системою

налаштування. Композитори XX століття експериментували зі строєм та створювали його нові модифікації.

Півтон – найменша відстань між двома нотами.

Відстань з двох тонів називається тоном.

Кожна ступінь звукоряду може бути підвищена або понижена на півтон за допомогою знаків альтерації. Альтерація – це підвищення або пониження звуку на півтон. До знаків альтерації належить:

#	b	□	×	bb
Дієз	бемоль	бекар	дубль-дієз	дубль-бемоль
підвищує ноту на півтон	понижує ноту на півтон	відмінняє дієз та бемоль	підвищує ноту на тон	понижує ноту на тон

Усі півтони між собою рівні. Кожний звук може бути підвищений чи понижений на півтон. Рівність звуків за висотою, але відмінність їх запису називається енгармонізмом. Будь-який звук може бути замінений іншою назвою, але висота звуку залишиться незмінною. Енгармонічних заміन звуків може бути дві (виключення ля-бемоль, який має лише одну енгармонічну заміну). Наприклад, фа-дієз=соль-бемоль, мі-дубль-дієз

Термін «діатоніка» означає висоту звуку, яка є природньою для музичної системи. В залежності від того, які звуки змінюється, вони поділяються на діатонічні та хроматичні півтони та тони.

Діатонічний півтон (тон) – півтон (тон), що утворюється між двома сусідніми ступенями звукоряду.

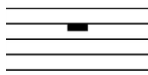
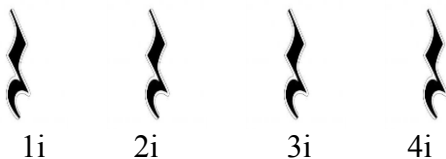
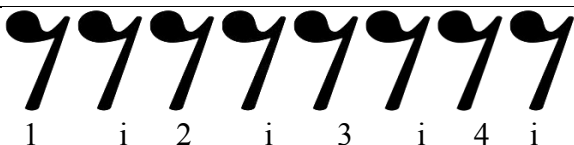
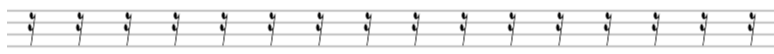
Хроматичний півтон – півтон, що утворюється між підвищенням чи пониженням ступеня.

Тривалості нот

Тривалості нот – це символи, які представляють час в музиці. Вони пропорційні один одному, їх можна розділити від більших до менших значень.

 1i2i3i4i	ціла
  1i2i 3i4i	половинні
    1i 2i 3i 4i	четвертні
        1 i 2 i 3 i 4 i	восьмі
               1 – та – і – та 2 – та – і – та 3 – та – і – та 4 – та – і – та	шістнадцяті

Подібно тому, як тривалості представляють тривалість звуку в музиці, символи еквівалентне значення представляє перерва у звучанні музика представлена паузами:

 1i2i3i4i	ціла	
 1i2i	 3i4i	половинні
 1i 2i 3i 4i	четвертні	
 1 i 2 i 3 i 4 i	восьмі	
 1 – та – і – та 2 – та – і – та 3 – та – і – та 4 – та – і – та	шістнадцяті	

Крім основних тривалостей використовуються знаки збільшення. До них належить:

Крапка		подовжує ноту на половину тривалості
Ліга		подовжує ноти однакової тривалості
Фермата		позначає необмежений збільшення тривалості

Пунктирний ритм – це ритм, що утворюється за допомогою крапки. Існує два види пунктирного ритму: довгий (♩.) та короткий (♪.).

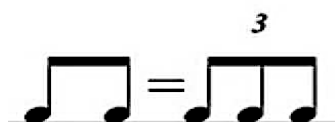
1i 2 i

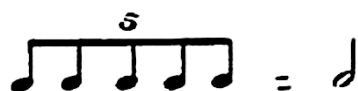
1-та-i - та

Ненормативний поділ тривалості – це поділ тривалості на три, п'ять, сім і т.д. частин замість двох. До них належить:

Тріоль – поділ тривалості на три рівні частини

Квінтоль – поділ тривалості на п'ять рівних частин

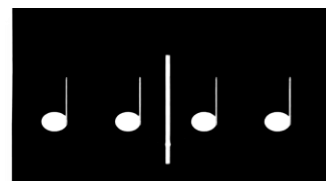

Синкопа – зміщення акценту з сильної долі на слабку. Синкопи бувають: внутрішньотактові та міжтактові, внутрішньодольові та міждольові. За рахунок більших тривалостей на слабкій долі такту утворюється акцент (внутрішньотактова синкопа). При міжтактовій синкопі на долі слабкій такту береться тривалість, що продовжується на сильну долю наступного такту.

1 i 2 i

внутрішньотактова синкопа

1i 2i 1i 2i

міжтактова синкопа

Метр. Ритм. Розмір

Метр та ритм – важлива сторона музична мистецтва, що пов'язана з її часовою природою.

Метр – це чергування сильних та слабких долей. Метр є важливою умовою ритмічної чіткості. Без метричної організації ритмічна чіткість є неможливою. На основі метра розвивається ритмічний малюнок.

Ритм – організація тривалостей та пауз. Ритм передбачає організованість тривалостей, що виявляється їх пропорційністю, повторністю, періодичністю. Пропорційність тривалостей визначається близькістю чи віддаленістю звуків. Можна говорити про близькість між половинною і четвертною, четвертною і восьмою, віддаленість – між половинною і восьмою.

Метроритмічна організація притаманна також іншим видам мистецтва, зокрема поезії. У ній метроритмічна організація грає таку ж роль, як у музиці. З теорії віршування теорія музики запозичила більшість термінів.

Метри бувають дводольні, тридольні. Дводольний метр – це метр, що передбачає чергування сильної та слабкої долі. Він пов'язаний з рівномірною пульсацією, чітким рухом. Дводольний метр є більш простим, природнішим, що пов'язано з ходою людини, її серцебиттям. Дводольний метр характерний для жанрів, що пов'язані з дводольністю (марш).

Тридольний метр – це метр, що передбачає чергування однієї сильної долі та двох слабких. Він є більш плавним ніж дводольний. Тридольний метр майже не має аналогій у природних явищах. Збільшення кількості слабких долей робить його більш плавним. Тридольний метр пов'язаний з тридольними жанрами (вальс).

Поєднання сильної та слабкої долі у дводольному та сильної та двох слабких долей у тридольному метрах утворюють стопу. У дводольному метрі можливі дві стопи – U та U–. У тридольному метрі можливі три стопи –UU, U U–, U– U. Термін «стопа» запозичений з теорії віршування, де він означає характер

поєднання наголошених та ненаголошених складів. З теорії віршування також запозичені назви різних стоп:

ямб	U–
хорей	– U
дактиль	– UU
амфібрахій	U–U
анapest	UU–

У широкому значенні вони групуються в ямбічні (ямб та анапест) та хореїчні (хорей та дактиль) стопи. Амфібрахій займає проміжне положення між ними. Метричні стопи виявляють себе в ритмічному малюнку у вигляді співвідношення акцентованих та неакцентованих тривалостей.

Розмір – дріб, що визначає кількість долей у такті та їх тривалість. Верхня цифра розміру вказує кількість метричних долей, а нижня – їх тривалість. Розмір є конкретизацією метра. Він пов'язує метр з певною тривалістю. Метрична основа може бути однаковою, а тривалість долей різною: вони можуть бути виражені половинними, четвертними, восьмими і т.д.

Розмір позначається двома арабськими цифрами, що розташовані вертикально (виняток становлять знак C, що відповідає розміру 4/4 та (alla breve), що відповідає, як правило, розміру 2/2).

Розміри бувають прості, складні, змішані.

Прості розміри – це розміри, що мають одну сильну долю (2\4, 3\4, 3\8).

Складні розміри – це розміри, що складаються з двох простих (4\4, 6\8).

Змішані розміри – це розміри, що складаються з поєднання двох простих неоднорідних розмірів: $5/4=2/4+3/4$, $5/8=2/8+3/8$. 7

Позначення звуків буквенною системою

Окрім позначення звуків складами, в музиці використовується позначення звуків буквенною системою. Вона була сформована давніми греками на основі національної писемності. У VI столітті разом з грецькими літерами почали використовувались літери латинського алфавіту (у X столітті вони повністю витіснили грецьку). Використовувався семиступеневий звукоряд, який будувався від звуку а. Тому за позначенням звуків закріпились перші сім літер алфавіту: a, b, c, d, e, f, g. Для позначення нового звуку сі використовували букву h.

до	ре	мі	фа	соль	ля	сі
c	d	e	f	g	a	h

Для позначення звуків з дієзом додається закінчення is

до#	ре#	мі#	фа#	соль#	ля#	сі#
cis	dis	eis	fis	gis	ais	his

Для позначення звуків з бемолем додається закінчення es

до $\flat$	ре $\flat$	мі $\flat$	фа $\flat$	соль $\flat$	ля $\flat$	сі $\flat$
ces	des	es	fes	ges	as	b

Винятки: b – сі-бемоль, es замість ees, as замість aes.

Для позначення звуків з дубль-дієзом додається закінчення isis

до $\sharp\sharp$	ре $\sharp\sharp$	мі $\sharp\sharp$	фа $\sharp\sharp$	соль $\sharp\sharp$	ля $\sharp\sharp$	сі $\sharp\sharp$
cisis	disis	eisis	fisis	gisis	aisis	hisis

Для позначення звуків з дубль-бемолем додається закінчення eses

до [♭]	ре [♭]	мі [♭]	фа [♭]	соль [♭]	ля [♭]	сі [♭]
ceses	deses	eses	feses	geses	ases	bes

Міно́р – moll, мажо́р – dur.

Звуки кожної октави записуються різним позначенням. Відлік октави починається від звуку с. Для запису звуків субконтроктави використовуються великі літери та цифра 2 знизу. Для запису звуків контроктави використовуються великі літери та цифра 1 знизу. Звуки великої октави записуються великими літерами, малої – малими. Звуки першої – п'ятої октави записуються малими літерами з цифрами зверху: перша октава – 1, друга – 2, третя – 3, четверта – 4, п'ята – 5.

The image displays two systems of musical notation on a grand staff (treble and bass clefs). Each note is labeled with its letter name and octave number.

System 1:

- Treble Clef:** C², E², G², B², D³, F³, A³, D⁴, F⁴, A⁴, C⁵, E⁵, G⁵
- Bass Clef:** E¹, G¹, B¹, D², F², A², C³, F³, A³, C⁴, E⁴, G⁴, B⁴

System 2:

- Treble Clef:** E⁴, G⁴, B⁴, D⁵, F⁵, F⁵, A⁵, C⁶, E⁶
- Bass Clef:** G², B², D³, F³, A³, A³, C⁴, E⁴, G⁴

Знаки скорочення письма

Для ефективного написання музики, зокрема повторного написання фрагменту було створено знаки скорочення.

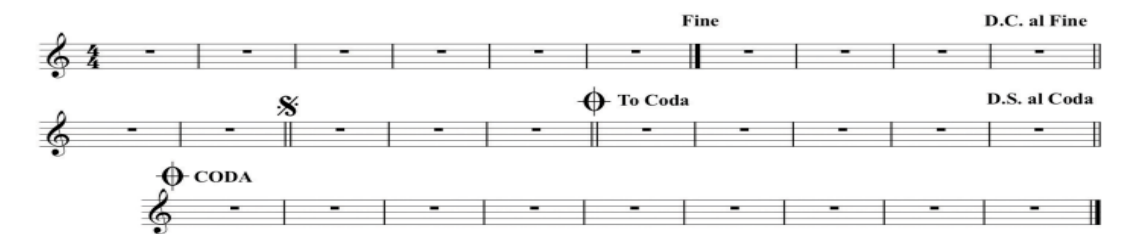
Для скорочення нотного письма використовуються наступні знаки:

1. Знак репризи – використовується для повторення твору або її частини.

Якщо при повторенні кінець частини змінюється – ставиться знак, який має назву вольта.

2. Знак переносу на октаву вище або нижче – використовується для уникнення великої кількості додаткових ліній при записі нот.

3. Якщо у творах, які написані у тричастинній формі, третя частина є точним повторенням першої, в кінці другої частини пишуть Da capo al fine («з початку до кінця»), в кінці першої частини пишуть Fine. Якщо перша частина повторюється не з початку, над тактом, з якого буде повторення ставлять знак segno та в кінці другої частини пишуть Dal segno al fine (від знаку до кінця).

4. При повторенні мелодичної фігури її не виписують, а позначають лініями, що відповідають тривалості.

5. Тремоло – рівномірне чергування звуків чи співзвуч

Лад. Тональність. Ключові знаки

Лад – це система стійких та нестійких ступенів, об'єднаних тонікою. Лад є основою музичного мистецтва від часів Античності. Стародавні та середньовічні лади значно відрізнялись від класичних мажору та мінору. Ця відмінність полягала у тому, що будь-який тон може стати опорним. Становлення стійких та нестійких тонів відбувалось поступово. Велике значення у цьому процесі займали метроритмічні умови – звук, що припадав на сильну долю такту сприймався стійким. Європейська звукова музична система включає дванадцять різних звуків хроматичного ряду, сім з яких є основними (діатонічними). Ладова організація звуків виявляє чіткі функціональні зв'язки.

Кількість звуків ладу є чітко визначеною. Звуки ладу називаються ступенями. Будь-яка завершена музична думка зазвичай починається та завершується стійким звуком (тонікою).

Тоніка – перша ступінь ладу, центр ладового тяжіння. Усі ступені поділяються на стійкі (I-III-V) та нестійкі (II-IV-VI-VII). Усі стійкі ступені ладу з обох боків оточені нестійкими звуками, що тяжіють до них.

I ступінь – тоніка – найбільш стійка, III-V – менш стійкі.

Ступінь нестійкості ступенів різна. Найбільш гостре тяжіння до стійких ступенів VII до I, IV до III. Існують первинні ладові тяжіння (II-I, IV-III, VI-V, VII-I) та вторинні (II-III, IV-V).

Окрім цифрового позначення ступенів, кожна з них має власну назву:

I ступінь – тоніка

II ступінь – низхідний ввідний звук

III ступінь – медіанта

IV ступінь – субдомінанта

V ступінь – домінанта

VI ступінь – субмедіанта (нижня медіанта)

VII ступінь – висхідний ввідний звук.

Тоніку, субдомінанту та домінанту називають головними ступенями, всі інші – побічними.

Головні ступені	Стійкі ступені	Нестійкі ступені
I (T)	I	II
IV (S)	III	IV
V (D)	V	VI
		VII

Ступінь нестійкості визначається інтервальним співвідношенням із найближчими стійкими ступенями та «силою тяжіння» даного стійкого звуку. Півтонова відстань між стійким та нестійким звуком відчувається гостріше за тонову. Прагнення нестійких ступенів перейти у стійкі називається тяжінням, а сам перехід у стійкий звук – розв’язанням.

Завдяки одночасному звучанню кількох голосів у багатоголоссі утворюються певні гармонічні співзвуччя (акорди, акордові звороти), які за певних умов можуть змінити ладову функцію. Наприклад, V ступінь входить до складу тонічного та домінантового тризвуку. Тобто, вона є функціонально нестійким.

В музиці існує значна кількість ладових систем. Найбільш вживаними вважаються мажор та мінор (від XVII століття).

Мажор (з італійського «твердий») – це лад, стійкі ступені якого утворюють мажорний тризвук (акорд з трьох звуків).

Мажор та мінор буває трьох видів: натуральний, гармонічний та мелодичний.

Натуральний мажор складається з двох однакових тетрахордів (чотири звуки звукоряду).

Будова мажору натурального

1-1-0,5-1-1-1-0,5

Для гармонічного виду мажору характерна альтерація, що понижує VI ступінь на півтон і загострює її низхідне тяжіння до V ступеня. Виникає хроматичний інтервал збільшена секунда, характерний саме для цього виду.

Будова мажору гармонічного

1-1-0,5-1-0,5-1,5-0,5

Мелодичним називається мажор з пониженими VI та VII ступенями ладу. Нижній тетрахорд залишається незмінним (як у натуральному та гармонійному видах мажору), а структура верхнього змінюється.

Будова мажору мелодичного

1-1-0,5-1-0,5-1-0,5

Міnor – це лад, ступені якого утворюють міnorний тризвук. Гама натурального міnorу будується з двох неоднакових тетрахордів, розділених цілим тоном. У нижньому тетрахорді півтон знаходиться в середині, а у верхньому – внизу. Для натурального міnorу характерна відсутність гострого тяжіння VII ступеня до I.

Будова міnorу натурального

1-0,5-1-1-0,5-1-1

Для гармонічного міnorу характерна ладової альтерації, що підвищує VII ступінь на півтон і загострює її тяжіння до I ступеня. Між VI та VII ступенем з'являється хроматичний інтервал збільшеної секунди. Гармонічний міnor має таку структуру:

Будова міnorу гармонічного

1-0,5-1-1-0,5-1,5-0,5

У міnorі мелодичному міnorі підвищується VI та VII ступені

Будова міnorу мелодичного

1-0,5-1-1-1-1-0,5

У музичній практиці використовувались семиступеневі лади. До них належать: іонійський, лідійський, міксолідійський, еолійський, дорійський, фрігійський, локрійський. Вони характерні для стародавньої народної музики, творів доби Середньовіччя.

<i>Лади з мажорним нахилом</i>	
Іонійський	збігається з мажором натуральним
Лідійський	IV $\sharp$
Міксолідійський	VII $\flat$

<i>Лади з мінорним нахилом</i>	
Еолійський	збігається з мінором натуральним
Дорійський	VI $\sharp$
Фрігійський	II $\flat$
Локрійський	II, V $\flat$

Пентатоніка – ладова система, що складається з п'яти ступенів. Вона характерна для народної музики країн Далекого Сходу, джазу, блюзу. Пентатоніка не містить півтонів. Будова мажорної пентатоніка – I-II-III-V-VI-ступені. Мінорна пентатоніка I-III $\flat$ -IV- V- VII $\flat$.

Двічі гармонічний мінор – мінор з IV $\sharp$ та VII $\sharp$

Гуцульський лад – мінор з IV $\sharp$ та VI $\sharp$.

Послідовності з чотирьох нот називаються тетрахордами. Вони розглядаються як складові компоненти моделей більшого масштабу.

Тональність – це висота ладу. Назва тональності походить від звуку, який вважається тонікою та ладу. В музиці існує 24 тональності (12 мажорних та 12 мінорних). Вони відрізняються за ключовими знаками (знаками, що записуються

при ключі). Назва тональності визначається назвою звуку тоніки та ладом. Назви мажорних тональностей за буквеною системою записуються великою літерою, мінорних – малою. Головною відмінністю мажору та мінору є третя ступінь.

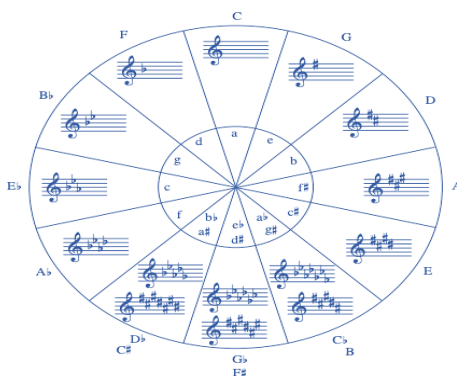
Порядок дієзів при ключі

Порядок бемолів при ключі

Для визначення знаків в тональності можна використовувати кварто-квінтове коло. Кварто-квінтове коло тональностей – система побудови мажорних та мінорних тональностей. Графічно вона зображена у вигляді кола, в якому з одного боку розташовуються по висхідному квінтовому ряду дієзні, а з іншого – по низхідному квінтовому ряду – бемольні тональності.

Одноіменні тональності – це тональності мажору та мінору, що мають однакову тоніку та різні лади, ключові знаки.

Паралельні тональності – це тональності мажору та мінору, що мають однакові ключові знаки, але різні тоніки та лади. Тоніка паралельних тональностей розташовані на відстані малої терції мажорна вище мінорної, мірна – нижче мажорної. Тонічні тризвуки паралельних тональностей мають між собою два загальні тони (прима та терція в мажорі, терція та квінта в мінорі). Ці тризвучтя зустрічаються у паралельній тональності, але набувають там іншого функціонального значення: тоніка мажору в паралельному мінорі є III^5_3 , а тоніка мінора в паралельному є VI^5_3 .

Музичні інтервали

Інтервал (від латинського «intervallum») – це співзвуччя з двох звуків, що визначається кількістю тонів та ступенів між ними. Нижній звук інтервалу називається основою, верхній – вершиною.

За способом відтворення звуків інтервали бувають мелодичні та гармонічні. Мелодичним називається інтервал, звуки якого беруться послідовно один за одним. Залежно від того, в якому порядку будуть взяті звуки інтервалу, він може бути висхідним (під час руху від основи до вершини) або низхідним (під час руху від вершини до основи). Гармонічним називається інтервал, два звуки якого беруться одночасно.

Для назви інтервалів використовуються італійські числові позначення. Наприклад, інтервал, що складається з одного ступеня називається примою, позначається арабською цифрою 1. Назви інтервалів та їх цифрові позначення завжди відповідають кількості ступенів в інтервалі (ступенева величина). Тоновна величина інтервалу визначається кількість тонів або півтонів, що містяться в цьому інтервалі. Від ступеневої величини залежить назва інтервалу, від тонової величини – вид інтервалу. Для того, щоб правильно, точно визначити чи побудувати будь-який інтервал, необхідно використовувати ступеневу та тонову величину інтервалу.

Інтервали в межах октави називаються простими. Інтервали від прими до кварта включно називають тісними, а від квінти до октави – широкими.

Назва	Скорочений запис	Кількість ступенів	Кількість тонів
Чиста прима	ч.1	1	0
Мала секунда	м.2	2	0,5
Велика секунда	в.2	2	1
Мала терція	м.3	3	1,5
Велика терція	в.3	3	2
Чиста кварта	ч.4	4	2,5
Чиста квінта	ч.5	5	3,5
Мала секста	м.6	6	4
Велика секста	в.6	6	4,5
Мала септима	м.7	7	5
Велика септима	в.7	7	5,5
Чиста октава	ч.8	8	6

Складними називаються інтервали більше за октаву. Вони мають власні назви (їх позначення відповідає величині. Вони утворюються в результаті складання будь-якого простого інтервалу з чистою октавою.

Кількість ступенів	Назва	Будова
9	нона	секунда + октава
10	децима	терція + октава
11	ундецима	кварта + октава
12	дуодецима	квінта + октава
13	терцдецима	секста + октава
14	квартдецима	септима + октава
15	квінтдецима	октава + октава

Будь-який інтервал володіє певними акустичними властивостями, що впливають на характер його звучання. За характером звучання (фонізмом) вони поділяються на дві категорії – консонанси та дисонанси.

Консонансами називаються ті інтервали, звуки яких на слух зливаються один з одним, утворюючи м'яке (відносно м'яке) звучання.

Консонанси поділяються на три види:

- 1) абсолютні консонанси, до яких належить чиста прима та чиста октава;
- 2) досконалі консонанси, до яких належать чиста квінта та чиста кварта (в поліфонії строгого стилю розумілась як дисонанс);
- 3) недосконалі консонанси, до яких належать великі та малі терції та великі та малі сексти.

Дисонансами називаються інтервали, звуки яких не зливаються один з одним. Вони мають різке звучання, за своєю акустичною природою вони нестійкі і вимагають розв'язання (переходу в консонанс). Зрозуміло, на характер звучання інтервалів впливають регістр, тембр. Наприклад, у високому регістрі, характер звучання інтервалів пом'якшується. У нижньому регістрі ті ж інтервали набувають зовсім густого характеру звучання.

Методика побудова інтервалів:

1. визначити кількість ступенів між двома звуками;

2. визначити кількість між двома звуками;
3. перевірити побудований інтервал за тонами та ступенями.

Діатонічними називаються інтервали, які утворюються між основними ступенями діатонічного звукоряду (чисті, малі, великі інтервали), незалежно від того, чи містять вони у собі хроматично змінені звуки чи ні.

Хроматичними називаються інтервали, які не є основними, тобто збільшені і зменшені (за винятком тритонів), що утворюються в результаті зміни ступенів діатонічного звукоряду.

Оберненням називають перенесення нижнього звуку на октаву вгору, або верхнього – на октаву вниз. При оберненні інтервалів важливо пам'ятати: в сумі інтервали, що обертаються дорівнюють дев'яти, малі обертаються у великі, велику у малі, чисті у чисті, збільшені у зменшені, зменшені у збільшені.

Методика обернення інтервалів:

1. один зі звуків інтервалу переноситься на октаву вгору;
2. інший звук при цьому залишається на місці, внаслідок чого утворюється новий інтервал.

Функції звуків змінюються ролями: основа стає вершиною, а вершина — основою.

Обернення складних інтервалів:

1) один зі звуків складеного інтервалу переноситься на дві октави вгору, а інший звук при цьому залишається на місці;

2) обидва звуки складного інтервалу одночасно переносяться на одну октаву назустріч один одному. В обох випадках утворюється простий інтервал, що є зверненням цього складного інтервалу.

Тритони – інтервали, що складаються з трьох тонів. До них належить збільшена кварта (зб.4) та зменшена квінта (зм.5). Використовуються дві пари взаємообернених інтервалів – у натуральному мажорі\гармонічному мінорі та гармонічному мажорі\натуральному мажорі. Тритони розв’язуються за принципом ладового тяжіння (зб.4 у м.6\в.6, зм.5 у м.3\в3).

	Мажор натуральний	Мінор гармонічний	Мажор гармонічний	Мінор натуральний
зб4	IV VII #		VI ^b	
зм5			II	

Характерні інтервали – це інтервали, що виникають у гармонічному мажорі та мінорі. До них належить дві пари взаємообернених інтервалів: збільшена секунда та зменшена септима; збільшена квінта та зменшена кварта. Він розв’язуються за принципом ладового тяжіння.

	Мажор гармонічний	Мінор гармонічний
зб2	VI ^b	
зм.7	VII #	
зб.5	VI ^b	III
зм.4	III	VII #

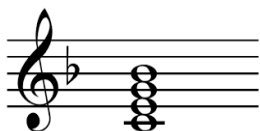
Акорд. Тризвук. Види тризвуків

Акорд – співзвуччя з трьох або більше звуків, які розташовані чи можуть бути розташовані по терціях. До акордів належать: тризвуки, септакорди, нонакорди, кластери, квартакорди, квінтакорди.

Тризвук – це акорд, що складається з трьох звуків, розташованих по терціям.

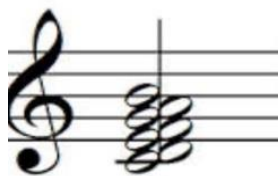
Септакорд – це акорд, що складається з чотирьох звуків, розташованих по терціям.

Нонакорд – це акорд, що складається з п'яти звуків, розташованих по терціям.

Кластер – це акорд, побудований з секунд.

Тризвук від звуку буває чотирьох видів: мажорний (B53), мінорний (M53), збільшений (3b53), зменшений (3m53). Мажорні та мінорні тризвуки є консонуючими співзвуччями. Збільшені та зменшені тризвуки, септакорди є дисонуючими співзвуччями.

За акордовими тонами закріплюються назви, що відповідають їх розташуванню в акорді. Так, нижній звук тризвуку є примією (або основним тоном), середній звук – терцією (терцієювим тоном), верхній – квінтою (квінтовым тоном).

- 1 – прима
- 2 – терція
- 5 – квінта

Будова тризвуків

Мажорний	B^5_3	в.3+м.3
Міжорний	M^5_3	м.3+в.3
Збільшений	$3\flat^5_3$	в.3+в.3
Зменшений	$3m^5_3$	м.3+м.3

Кожний тризвук має два обернення, перше з яких називається секстакордом (6), друге — квіртсекстакордом. Секстакорд завжди будується на терцієювому тоні, а квіртсекстакорд – на квінтовымому тоні тризвуку (6_4). Обернення тризвуків можливе за умови переміщення нижнього звуку акорду на октаву вгору або верхнього – на октаву вниз. Інтервальна будова секстакорду – терція та квірта, квіртсекстакорду – квірта і терція. Діапазон цих акордів – секста. Будова акордів визначила їх назви. У секстакорді визначальним є інтервал секста між крайніми звуками та терція у першому інтервальному сполученні, в квіртсекстакорді – секста між крайніми звуками та інтервал квірта у першому інтервальному сполученні.

Будова секстакордів

Мажорний секстакорд	м.3+ч.4
Міжорний секстакорд	в.3+ч.4
Збільшений секстакорд	в.3+зм.4
Зменшений секстакорд	м.3+зб.4

Будова квартсекстакордів

Мажорний квартсекстакорд	ч.4+в.3
Мінорний квартсекстакорд	ч.4+м.3
Збільшений квартсекстакорд	зм.4+в.3
Зменшений квартсекстакорд	зб.4+м.3

Тризвуки в тональності з оберненнями

З тризвуків, які побудовані на основних ступенях мажору та мінору, три є головними – тоніка, субдомінанта та домінанта, всі інші – побічні. Головні тризвуки відповідають ладовій будові – в мажорі є мажорними, в мінорі – мінорними (за виключенням домінанти).

Побічні тризвуки (II, III, VI і VII ступенів) самостійної функції не мають. Вони представляють головні функції.

S	II	D
T	III	
T	VI	S
D	VII	

Зменшений тризвук будується в натуральному мажорі – на VII ступені; у гармонічному мажорі – на VII та II ступенях; в натуральному мінорі – на I ступені; у гармонічному мінорі – на II та VII ступенях. Зменшений тризвук розв’язується зустрічним рухом голосів у терцію. При цьому подвоюється нижнього звуку.

Збільшений тризвук в натуральному мажорі та мінорі відсутній. Він будується тільки в гармонічному мажорі та гармонічному мінорі на таких ступенях: у гармонічному мажорі – на VI (пониженому) ступені; у гармонічному мінорі – на III ступені. Розв’язується збільшений тризвук таким чином: в мажорі – у тонічний квартсекстакорд, в мінорі – у тонічний секстакорд.

До мажор

Ля мінор

Послідовність, яку утворюють декілька акордів називається гармонічним зворотом. Акорди (тризвуки, септакорди) різних функції та їх обернення можуть утворювати різні гармонічні послідовності. Важливо, після акордів домінанти не можна брати акорди субдомінанти (виняток складає перерваний зворот).

Існує три типи гармонічних зворотів:

1. автентичний (поєднання акордів домінанти та тоніки)
2. плагальний (поєднання акордів субдомінанти та тоніки)
3. повний (поєднання акордів субдомінанти, домінанти та тоніки).

Септакорд. Види септакордів

Септакорд – це акорд, що складається з чотирьох звуків, розташованих по терціям.

- 1 – прима
- 2 – терція
- 5 – квінта
- – септима

Септакорд – це дисонуючий акорд, конструкція якого передбачає наступне: септиму між крайніми звуки та тризвук в основі акорду. Музичне мистецтво налічує безліч септакордів, однак найбільш поширеними є сім: малий мажорний (MB₇), великий мажорний (VB₇), великий мінорний (BM₇), великий збільшений (BЗб₇), малий мінорний (MM₇), малий зменшений (МЗм₇), зменшений зменшений (ЗмЗм₇).

Малий мажорний септакорд	м.7	B53	в.3+м.3+м.3
Великий мажорний септакорд	в.7	B53	в.3+м.3+в.3
Великий мінорний септакорд	в.7	M53	м.3+в.3+в.3
Великий збільшений септакорд	в.7	3653	в.3+в.3+м.3
Малий мінорний септакорд	м.7	M53	м.3+в.3+м.3
Малий зменшений септакорд	м.7	3м53	м.3+м.3+в.3
Зменшений зменшений септакорд	зм7	3м53	м.3+м.3+ м.3

Септакорд має три обернення: квінтсектакорд (6_5) – побудований на терцієвому тоні акорду, терцквартакорд (4_3) – побудований на квінтовому тоні акорду, секундакорд (2) – побудований на септовому тоні акорду. Їх назви обумовлені співвідношенням між звуками даного акорду. Септима та прима визначають вид та назву обернення. У квінтсектакорді секунда завжди знаходиться вгорі, у терцквартакорді – в середині, в секундакорді – знизу.

Будова MB₇ та обернень

MB ₇	в.3+м.3+м.3
MB 6_5	м.3+м.3+в.2
MB 4_3	м.3+в.2+в.3
MB ₂	в.2+в.3+м.3

Будова BB₇ та обернень

BB ₇	в.3+м.3+в.3
BB 6_5	м.3+в.3+м.2
BB 4_3	в.3+м.2+в.3
BB ₂	м.2+в.3+м.3

Будова ВМ7 та обернень

$ВМ_7$	$м.3+м.3+в.3$
$ВМ_5^6$	$в.3+в.3+м.2$
$ВМ_3^4$	$в.3+м.2+м.3$
$ВМ_2$	$м.2+м.3+в.3$

Будова ВЗ67 та обернень

$ВЗ6_7$	$в.3+в.3+в.3$
$ВЗ6_5^6$	$в.3+м.3+м.2$
$ВЗ6_3^4$	$м.3+м.2+в.3$
$ВЗ6_2$	$м.2+в.3+в.3$

Будова ММ7 та обернень

$ММ_7$	$м.3+в.3+м.3$
$ММ_5^6$	$в.3+м.3+в.2$
$ММ_3^4$	$м.3+в.2+м.3$
$ММ_2$	$в.2+м.3+в.3$

Будова МЗм7 та обернень

$МЗм_7$	$м.3+м.3+в.3$
$МЗм_5^6$	$м.3+в.3+в.2$
$МЗм_3^4$	$в.3+в.2+м.3$
$МЗм_2$	$в.2+м.3+м.3$

Будова $3m3m7$ та обернень

$3m3m_7$	$m.3+m.3+m.3$
$3m3m_5^6$	$m.3+v.3+3b.2$
$3m3m_3^4$	$m.3+3b.2+m.3$
$3m3m_2$	$3b.2+m.3+m.3$

Септакорди в тональності

Тризвуки та септакорди можуть бути побудовані на будь-якому ступені ладу:

	T	S	D	II	III	VI	VII
I	T^5_3 T_7	S^6_4 S_2		II_2		VI_6 VI^6_5	
II			D^6_4 D^4_3	II^5_3 II_7	III_2		VII_6 VII^6_5
III	T_6 T^6_5				III^5_3 III_7	VI^6_4 VI^4_3	
IV		S^5_3 S_7	D_2	II_6 II_7			VII^6_4 VII^4_3
V	T^6_4 T^4_3		D^5_3 D_7		III_6 III^6_5	VI_2	
VI		S_6 S^4_3		II^6_4 II^4_3		VI^5_3 VI_7	VII_2
VII	T_2		D_6 D^6_5		III^6_4 III^4_3		VII^5_3 VII_7

Домінантовий септакорд – це акорд, який будується на V ступені в натуральному мажорі та гармонічному мінорі (MB_7 за будовою). Д7 розв’язується за ладовими тяжіннями у неповний тонічний тризвук з потроєнням прими.

Розв’язання домінантсептакорду не в тоніку, а в VI^5_3 називається перерваним зворотом.

Перше обернення – D^6_5 – квінтсектакорд будується на VII ступені, розв’язується в тонічний тризвук з подвоєною прямою.

Друге обернення – D^4_3 – терцквартакорд будується на II ступені, розв’язується у розгорнутий тонічний тризвук.

Третє обернення – D_2 – секундакорд будується на IV ступені розв'язується у тонічний секстакорд з подвоєною примою.

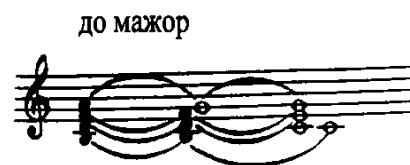

Ввідні септакорди

Септакорди, побудовані на VII та II ступені називаються ввідними септакордами. Залежно від того, яка септима між крайніми звуками (мала чи зменшена), ввідні септакорди бувають двох видів: малі та зменшені. Тризвуки, що лежать в їх основі – мінорні та зменшені. VII_7 є представником домінантової групи.

В натуральному мажорі на VII ступені будується малий ввідний септакорд, у гармонічному мажорі – зменшений; в гармонічному мінорі – також зменшений.

VII_7 розв'язується у тонічний тризвук з подвоєним терцієвим тоном. Другий тип розв'язання пов'язаний з акордом D^6_5 .

II_7 є представником субдомінантової групи. Він зустрічається в натуральних і гармонічних видах мажору та мінору. В натуральному мажорі – це малий мінорний септакорд. В натуральному мінорі, гармонічному мінорі та гармонічному мажорі — малий зменшений септакорд. Розв'язання II_7 та його обернень можливе у акорди тоніки та доміанти.

Ладова альтерація. Хроматична гама

Альтерація – підвищення чи пониження звуку на півтон.

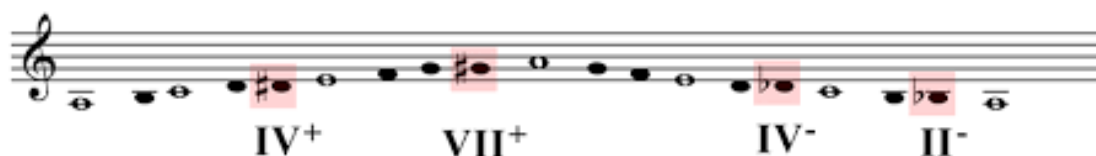
В мажорі альтеруються II, IV, VI ступені – при русі вгору підвищуються II та IV, при русі вниз понижуються VI та II ступені.

В мінорі альтеруються II, IV, VII – при русі вгору підвищуються IV VII ступені, понижуються IV та II ступені.

До мажор альтерований

Ля мінор альтерований

Хроматична гама – це гама, що побудована за півтонами.

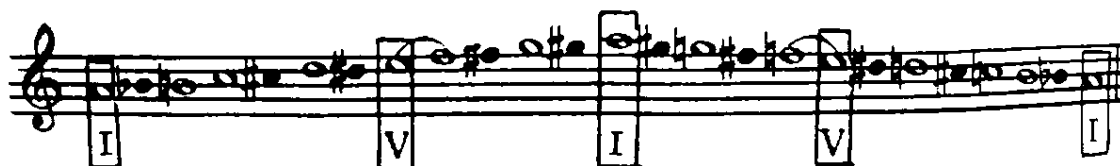
Мажорна хроматична гама будується вгору шляхом підвищення кожного ступеня гама (де між ними цілий тон), окрім VI ступеня, замість якого понижується VII ступінь. При русі хроматичної гама вниз понижуються всі ступені гама, окрім V, замість якого підвищується IV ступінь.

До мажор хроматичний

Мінорна хроматична гама будується вгору шляхом підвищення кожного ступеня гами, окрім I, замість якого понижується II. При русі вниз понижуються всі ступені гами, окрім I, замість якого підвищується VII ступінь.

Ля мінор хроматичний

Транспозиція

Транспозиція – це перенесення музичного тексту з однієї тональності в іншу без змін. Здатність швидко й точно транспонувати – фундаментальна навичка всіх музикантів. Вокалісти часто транспонують пісні відповідно до свого діапазону голосу, для інструменталістів часто потрібно транспонувати партії.

Транспозиція сприяє тональному розвитку музики. При написанні транспозиції спочатку визначається інтервал, що утворюється між тоніками основної тональності та тієї, в яку робиться перекладення. Заміна ключових знаків є обов'язковою. Весь нотний текст переноситься на необхідний інтервал вгору або вниз з точним дотриманням його ступеневої і тонової величини.

Ще одним прийомом транспонування є заміна ключа. Важливо правильно транспонувати висоту ноти.

Секвенція

Секвенцією називається переміщення мелодичного чи гармонічного звороту в висхідному або низхідному. Тематична основа матеріалу зберігається. Зворот, що секвенційно переміщується називається ланкою чи мотивом секвенції. Інтервал, на який переміщується ланка (мотив) секвенції називається кроком секвенції. Він визначається співвідношенням між початковими звуками (акордами) ланок.

Види секвенцій:

- 1) діатонічні – не виходять за межі тональності;
- 2) хроматичні – розвивається за спорідненими тональностями;

3) транспонуючі – ланки переносяться на визначений інтервал, при цьому ладовий нахил не змінюється.

Типи тонального розвитку. Відхилення. Модуляція

Відхилення – тимчасовий перехід у нову тональність без закріплення у ній. Найчастіше засобом відхилення є акорд побічної домінанти.

Модуляція – перехід у нову тональність із закріплення у ній. Модуляції в тональності першого ступеня спорідненості (споріднені тональності) можливі за допомогою спільного акорду (або шляхом відхилення).

При переході в більш далекі тональності використовуються два способи: поступові та раптові модуляції. Поступова модуляція відбувається за допомогою спільних тональностей.

Раптова модуляція передбачає швидкий перехід в іншу (далеку) тональність. Вона створюється двома способами: за допомогою енгармонізму акордів та без енгармонізму (використання різних діатонічних і хроматичних акордів).

Музичний синтаксис

Музична мова твору осмислюється завдяки групуванню його складових. Композиція утворюється різними музичними побудовами, що пов'язані між собою. Їх роль та поєднання називається музичним синтаксисом.

Мелодія – одноголосна завершена музична думку. Інтонаційні зв'язки, метроритм, що утворюють її, втілюють художній задум твору, образи. Інтонаційну складову мелодії утворюють музичні інтервали. Послідовність інтервалів створюють мелодичну лінію (мелодичний малюнок). Висхідний

напрямок поступеневого мелодичного руху або стрибків часто пов'язані з посиленням емоційної напруги, а низхідний рух з послабленням емоційної напруги.

Діапазон мелодії – звуковий обсяг мелодичної лінії від найвищого до найвищого звуку.

Основними елементами мелодії є інтонація, мотив, фраза, речення, період.

Мотив – це коротка, повторювана фігура музичної композиції або її розділу. В її основу входять характерні мелодичні та/або ритмічні моделі.

Фраза – це музична думка, яка зазвичай закінчується кадансом. Наявність каденції відрізняє фразу від мотиву.

Речення представляє закінчену (хоча іноді залежну) музичну думку. Речення діляться на фрази. Іноді друге речення є або повторенням першого, часто є контрастним.

Класичний період часто зустрічаємо у творчості Й. Гайдна, В. Моцарта, Л. Бетховена. Романтична доба зберегла основні елементи побудови періоду. З постромантичним мистецтвом функціональна гармонія, орієнтація на строгу тональність, поступово втрачали значення. Руйнування сталих форм періоду спостерігається також.

Виразова роль мелодії посилюється засобами гармонії. Гармонія – акордовий супровід мелодії. Враховуючи взаємозалежність голосів мелодії та гармонії, гармонічний склад поділяється на гомофонний та акордовий. При гомофонному складі один голос утворює основоположну роль, і інші голоси – гармонічний супровід. Гомофонний склад характерний для вокальних жанрів з інструментальним супроводом. Акордовий склад викладає музичну тканину акордами. Його верхні звуки створюють мелодичну лінію.

Ритм – чергування сильних та слабких долей такту. Будь-яка мелодія організована в часі. Ранні зразки західноєвропейської музики, що зосереджувались на традиціях літургійного співу були переважно аритмічними.

У міру переходу від монодії до поліфонії музичний час еволюціонував до позначень тривалостей.

Темп – швидкість виконання твору. У XVII столітті почали використовувати італійські терміни для позначення темпу.

Повільні темпи	Помірні темпи	Швидкі темпи
Largo – широко, дуже повільно	Andante – не швидко, легкий темп ходьби	Allegro – весело, швидко, швидко (з відчуттям бадьорості)
Adagio – повільно	Andantino –	Vivo, vivace – живо
Grave – тяжко, з відчуттям урочистості, суворості та серйозності	Moderato – помірно, стримано	Presto – дуже швидко
Lento – повільно	Allegretto – легко	Prestissimo – як можна швидше

Додаткові

assai	дуже
un poco	трохи
meno	менше

<i>molto</i>	дуже
<i>non troppo</i>	не дуже
<i>con fuoco</i>	з вогнем
<i>accelerando</i>	прискорюючи
<i>animato</i>	натхненно
<i>con brio</i>	з енергією
<i>calando</i>	з відчуттям ослаблення
<i>cantabile</i>	співуче
<i>morendo</i>	завмираючи
<i>rallentando</i>	поступово сповільнювати
<i>ritardando</i>	Поступово сповільнювати («затримувати»)

Динаміка – гучність виконання твору.

<i>f</i>	ГОЛОСНО
<i>ff</i>	дуже голосно
<i>p</i>	тихо
<i>pp</i>	дуже тихо
<i>crescendo</i>	збільшуючи гучність
<i>diminuendo</i>	зменшуючи гучність

Штрих – спосіб виконання звуку.

<i>legato</i>	плавно
<i>marcato</i>	підкреслення кожної ноти
<i>staccato</i>	відокремлено

<i>frullare</i>	тремоло
<i>marteler</i>	відбивати
<i>détaché,</i>	відділяти

Жанр. Стиль

Стиль – це втілення змісту твору засобами музичної виразності. Вибір засобів виразності продиктований історичним періодом, особливостями національної культури, індивідуальними рисами творчості композитора. Наприклад, засоби виразності у творах композиторів-класиків відрізняються від засобів виразності романтиків. У стилі відображається вплив епохи, світогляд, засоби виразності. Музикознавцями виділено:

- стиль епохи (бароко, класицизм, романтизм і т.д.);
- національний стиль (німецький, український);
- стиль композитора (стиль М. Лисенка, стиль Ф. Шопена);
- виконавський стиль (стиль Т. Бема, стиль Л. Стірлінга).

Покровителем мистецтва доби Середньовіччя була церква, більшість середньовічної музики мала релігійний характер. Віддавали перевагу вокальній музиці. Здебільшого музичні інструменти використовувались для підтримки співаків. Музичне мистецтво заохочувалось при феодальних дворах. Світська музика створювалась трубадурами у південній Франції, труверами у Північній Франції, міннезінгерами у Німеччині.

В епоху Відродження вокальна музика була більш поширеною, ніж інструментальна. Доба бароко була періодом змін. Відомими композиторами доби бароко є Й. С. Бах, А. Вівальді, Г. Гендель. У цей час інструментальна музика почала набувати більшого значення ніж вокальна музика. Поширювалась практика музичної імпровізації – це стосувалось як інструментальних жанрів

(імпровізоване виконання акомпанементу), так і вокальних (імпровізація вокалістами прикрас). Модальну систему поступово витісняла тональна система. Нерідко композитори доби використовували орнаментику. Ще однією новацією стало обґрунтування системи гармонії. Зокрема, Ж. Ф. Рамо у «Трактаті про гармонію» обґрунтував систему гармонії, що передбачала опору на тризвуки. Система темперації подарувала більше свободи для налаштування інструментів.

Представниками класицизму в музиці є Й. Гайдн, В. А. Моцарт, Л. Бетховен. Особливістю їх творчості та доби класицизму в цілому став розвиток камерної, інструментальної музики. Зокрема, це жанри сонати, симфонії, струнного квартету. Оркестр набув більшої барвистості за рахунок залучення нових інструментів. Кларнет став постійним учасником оркестру, разом з флейтою, гобоєм та фаготом. Новації також торкнулись форми музичних творів. У ній спостерігається ідеал симетрії та внутрішньої досконалості. Прикметно, що імпровізація вийшла з ужитку, за винятком каденції в концертах.

Музика романтичної епохи відрізняється широким емоційним діапазоном, індивідуалізмом стилю. Представниками романтизму в музиці є Ф. Шуберт, Ф. Шопен, Ф. Ліст, Р. Шуман, Й. Брамс, Р. Вагнер та ін. У музиці доби романтизму гармонія та оркестрування розширили межі впливу та посилили вплив дисонантності. Жанр сонати та симфонії масштабується. Разом з тим в інструментальній музиці переважають камерні форми.

Період XX століття характеризується різноманітністю стилів. З одного боку це пояснюється Першою світовою війною та Другою світовою війною, які призвели до руйнування усталеного мистецького порядку у Європі. Розвиток технології звукозапису, радіо- і телебачення, розвиток електроніки, комп'ютерних інструментів мали значний вплив на поширення музичних композицій та відкрили нові можливості до їх створення. Серед стилів XX століття – джаз, блюз, експресіонізм, мінімалізм, модернізм, постмодернізм.

Відомі композитори XX століття – Р. Штраус, К. Дебюссі, М. Равель, Е. Саті, Дж. Гершвін, Ф. Гласс та ін.

Жанр – це вид музичного твору, зумовлений його призначенням, функцією, способом виконання. Класифікація музичних жанрів є досить широкою. За призначенням жанри поділяються на:

- духовні та світські;
- прикладні (музика до вистав) та автономні (музика для сольного виконання).

За способом виконання:

- вокальні (сольна, ансамблева, хорова);
- інструментальні (сольна, ансамблева, оркестрова);
- вокально-інструментальні (ораторії, кантати);
- театральні (опери, балети).

За змістом:

- ліричні;
- драматичні;
- епічні.

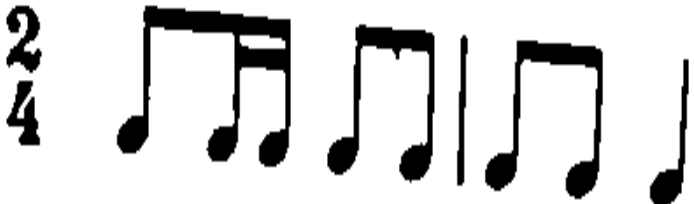
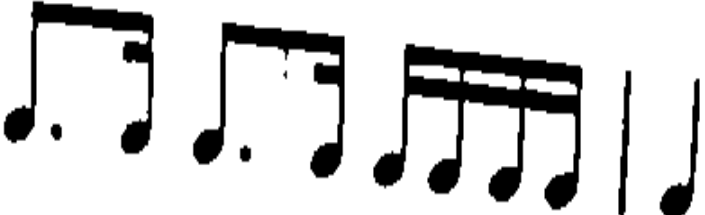
В одному творі можемо відзначити риси декількох жанрів. Кожен з них передбачає притаманні засоби музичної виразності (пунктирний ритм у марші, вальсовий акомпанемент). У таблиці наведені засоби виразності, що є визначальними для жанру:

Баркарола	помірний темп, метр 6/8, що нагадує плавне качання хвилями.
Вальс	швидкий або помірний темп, тридольний розмір, «вальсовий» акомпанемент, в якому

	бас береться окремо від інших звуків акомпанементу
Гопак	швидкий темп, розмір дві чверті
Козачок	швидкий темп, дві восьмих і чверть у другому та інших парних тактах
Коломийка	швидкий темп, розмір дві чверті, синкопи, дві четвертні ноти в кадансах
Мазурка	швидкий темп, тридольний розмір, акценти, що зміщуються на другу чи третю частину такту
Марш	дводольний розмір, пунктирний ритм
Менует	помірний темп, тридольний розмір
Полька	швидкий або помірний темп, розмір дві чверті з характерною ритмічною групою восьма дві шістнадцяті
Полонез	тридольний розмір

Ритмічні особливості жанрів

Вальс	
-------	--

	
Гопак	
Мазурка	
Марш	
Полька	
Полонез	

Список використаних джерел

1. Іванов О. Гармонія: навчальний посібник. Миколаїв, 2001. 104 с.
2. Кочмар М. Давня музична нотація: графічні особливості запису висоти і ритму. URL: <https://ukrmus.wordpress.com/wp-content/uploads/2020/03/2019-3-4-n33-34-20.pdf> (дата звернення 05.04.25).
3. Крижановська Т., Лосєва Т. Основи теорії музики. Навчально-методичний посібник для студентів музично-педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Рівне, 2007. 164 с.
4. Мозгальова Н., Новосадова А., Лученко О., Соколова О. Вивчення жанрово-ритмічних особливостей музичних композицій у професійній підготовці майбутнього викладача хореографії. Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова. 2023. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти. Том. 29. С. 63-68
5. Мозгальова Н., Сушицький М., Новосадова А. Специфіка підготовки вчителів музичного мистецтва і хореографії до жанрово-стильового аналізу. Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова. 2022. Вип. 28. С. 69-75
6. Новосадова А. Жанрово-стильова парадигма як музикознавчо-педагогічна проблема. Науковий часопис Українського державного університету імені

Михайла Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти. 2024. Том. 31. С. 3-8

7. Правила з елементарної теорії музики: навчально-методичний посібник для початкової мистецької освіти / уклад. Т.І.Ганзіна. Київ, 2020. 46 с.

8. Побережна Г., Щериця Т. Загальна теорія музики : підручник. Київ : Вища школа, 2004. 303 с.

9. Смаглій Г. Теорія музики: підручник для навчальних закладів освіти, культури і мистецтв. Харків: Видавництво «Ранок». 2013, 392 с.

10. Шип С. Музична форма від звуку до стилю : навчальний посібник. Київ: Заповіт. 368 с.

11. Юцевич Ю. Музика: словник-довідник. Тернопіль, 2003. 352.

12. Ярошенко О. Теорія музики: методичні матеріали для самостійної роботи здобувачів вищої освіти ступеня «бакалавр» факультетів мистецтв педагогічних навчальних закладів за спеціальністю 014.13 Середня освіта (Музичне мистецтво). 2023. 87 с.

13. Open music theory. URL: https://docdrop.org/download_annotation_doc/Gotham-et-al.---2021---OPEN-MUSIC-THEORY-j04lh.pdf (дата звернення 05.04.25).

14. Hutchinson R. Music Theory for the 21st-Century Classroom. <https://musictheory.pugetsound.edu/hw/MusicTheory.pdf> (дата звернення 05.04.25).

15. Music in theory and practice. <https://www.rcboe.org/cms/lib/GA01903614/Centricity/Domain/1224/Music%20in%20Theory%20and%20Practice.pdf.pdf> (дата звернення 05.04.25).

16. Riemann H. System der musikalischen Rhythmik und Metrik. Lpz.: 1903.